

was, zelf, toen zijn eigen onderzoek stil lag, mede gestaan aan de wieg van *Sodoms zaad in Nederland* van Theo van der Meer.

S. Faber

J. Mertens, *Van page tot landcommandeur. Opleiding, intrede en promotie in de Duitse Orde, en militaire loopbaan van de ridders van de balije Biesen in de 18de eeuw* (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse orde in de balije Biesen V; Bilzen: Historisch studiecencentrum Alden Biesen vzw, 1998, 393 blz., Bf 995,-, ISBN 90 802208 4 1).

Wie de geestelijke ridderorden alleen met de Middeleeuwen associeert heeft het mis. In de Reformatietijd maakten de Johanniter Orde en de Duitse Orde weliswaar een zware crisis door maar slaagden zij er toch in hun bestaan voort te zetten, in aangepaste vorm en met bescheidener pretenties. De Duitse Orde verloor haar staten in Pruisen en Lijfland en moest toezien dat de balije of ordesprovincie van Utrecht geprotestantiseerd werd. De ridders en priesters in de overige twaalf balijen in het Duitse Rijk bleven echter één broederschap vormen, onder leiding van de nu tot grootmeester gepromoveerde Duitsmeester, die zijn machtsbasis had in een omvangrijk goederenbezit in Zuid-Duitsland. Deze broederschap richtte zich vooral op de dienstverlening aan het Heilige Roomse Rijk, aan de Habsburgers dus, van wie ze in politiek opzicht in hoge mate afhankelijk was. Daarbij manifesteerde de orde zich als toevluchtsoord voor de adel in de diverse regio's waarin ze gevestigd was. In feite evolueerde ze tot een chique prebendensysteem voor nageboren zonen, die wel geloften aflegden maar toch in de wereld bleven, meestal als militair of diplomaat.

In de prosopografische studie van Jozef Mertens over Biesen, die bedoeld is als het eerste deel van een tweeluik, wordt deze laatste functie van de orde onderzocht voor één balije. Generaliserende uitspraken worden achterwege gelaten, maar uit alles blijkt dat het beeld voor Biesen weinig afgeweken heeft van dat voor andere ordesprovincies. Precies zoals de ondertitel belooft, worden de kandidaatstelling, toelating en carrières geanalyseerd van alle 26 ridderbroeders die in de achttiende eeuw tot de balije Biesen werden toegelaten. Dit op basis van het rijke archiefmateriaal dat in Biesen zelf en in Wenen bewaard gebleven is. In het tweede deel hoopt de auteur de leefwereld van de ridderheren te beschrijven. Wie wil weten hoe de cavaliers hun armoede-, gehoorzaamheids- en kuisheidsgeloften in de tijd van de Verlichting naleefden, zal dus nog even moeten wachten. Het gaat in dit boek over de formele en informele aspecten van het lidmaatschap en de loopbaan van de adellijke leden van de orde. Het onderzoeksprobleem daarbij betreft de grote instroom van regio-vreemde edelen na circa 1730.

Zoals te verwachten viel, is het een verhaal geworden over patroneren, parachuteren, arrangeren en intrigeren, zowel aan de zijde van de families die kandidaten voor de opname stelden of promotie voor hun leden verlangden, als bij de ambtsdragers en oversten die daarover moesten besluiten. Overigens werd niet alleen op verwantschap, graad van adeldom en machtige relaties gelet maar toch ook op verdienste. Jozef Mertens legt de netwerken trefzeker bloot en laat daarbij niet na de afwijzingen en mislukkingen te beschrijven. Omdat de meeste ridderheren — zij waren verplicht in ten minste drie militaire campagnes te participeren voordat ze konden intreden — in krijgsdienst van de Habsburgers of andere katholieke vorsten waren, voeren hun *faits et gestes* de lezer door heel Europa en zelfs (in het geval van Theodore Croix, onderkoning van Peru) tot in de Nieuwe Wereld.

Dat Biesen in de achttiende eeuw minder regionale edelen (uit het prinsbisdom Luik, Brabant, Gulik-Berg en Keurkeulen) opnam ten gunste van landsvreemde adel van Westfaalse, Frankische

en Oostenrijkse origine, lijkt grotendeels op het conto te moeten worden geschreven van de machtige grootmeester Clemens August van Beieren (1732-1761), die tegelijk bisschop was van Munster, Paderborn, Keulen, Hildesheim en Osnabrück en de orde ondergeschikt maakte aan zijn landsheerlijke belangen. Hij forceerde benoemingen van landcommandeurs als van gewone ordeleden overal waar hem dat zo uitkwam.

Inhoudelijke kanttekeningen heb ik amper. Alleen zou ik ter verklaring van de beperking van het aantal ridderbroeders tot twintig op het eind van de vijftiende eeuw er niet de laat-middeleeuwse landbouwcrisis bij halen (25). Van economische moeilijkheden was toen in feite geen sprake te Biesen. Men stelde simpelweg hogere eisen aan het standmatig leven, nu de broeders niet meer met paard en harnas naar het oosten hoefden uit te rijden. Overigens werden pas in de vijftiende eeuw vier adellijke kwartieren van de postulant verlangd.

Ondanks de vele details in de afzonderlijke biografietjes leest het boek vrij makkelijk. Dat is behalve aan de heldere compositie te danken aan de vlotte pen van de auteur. Hij kent zijn materiaal goed, is niet bang om zelf te oordelen en legt daarbij een scherp observatievermogen aan de dag. Zie bijvoorbeeld zijn vermakelijke portret van de notoire dwarsligger en leegloper Joseph von Schaesberg (264-275). Het boek is verder fraai geïllustreerd met tal van prenten en portretten. Op grond van dat alles ziet deze lezer uit naar het volgende deel en hoopt hij dat ooit ook eens zo'n studie over de balije Utrecht zal verschijnen.

J. A. Mol

J. van Eijnatten, *Mutua Christianorum tolerantia. Irenicism and toleration in the Netherlands. The Stinstra affair 1740-1745* (Studi e testi per la storia della tolleranza in Europa nei secoli XVI-XVIII; Florence: Leo S. Olschki editore, 1998, viii + 356 blz., Ire. 64.000, ISBN 88 222 465 6 X).

Johannes Stinstra (1708-1790) was voorganger van de doopsgezinde gemeente in Harlingen. Toen in 1738 enkele collegae door de Staten van Friesland om vermeende sociniaanse opvattingen uit hun ambt werden ontzet, schreef hij als voorzitter van de Friese Doopsgezinde Sociëteit een aan de Staten gericht *Request* met een *Deductie*. Dit protest en het uitvoerige betoog, plus een prekenbundel, wekten de woede van gereformeerde scherpstrijders. Ook Stinstra werd beschuldigd van socinianisme. In 1742 verloor hij zijn ambt, dat hij pas in 1757 weer mocht gaan uitoefenen. Een van zijn tegenstanders, de gezagvolle Leidse hoogleraar theologie Johannes van den Honert (1693-1758), greep de zaak Stinstra aan om in 1745 zijn opvattingen over de grenzen van de tolerantie onder woorden te brengen. Hij deed dat in de lustrumoratie *De mutua christianorum tolerantia*, in het Nederlands gepubliceerd als *Academische redenvoering over de onderlinge verdraagsaamheid der christenen*.

Over deze oratie hield Van Eijnatten in 1992 een inleiding, tijdens een symposium over godsdienstige tolerantie. Dat congres gaf een nieuwe stimulans aan de bestudering van theorie en praktijk van religieuze verdraagsaamheid in Europa in de vroegmoderne tijd. Een van de vruchten daarvan is de reeks publicaties waarin dit boek nu verschijnt. Aan de geschiedenis van de tolerantie in Nederland werd in Wassenaar in 1994 een congres gewijd, waarvan de acta zijn gepubliceerd in de bundel *The emergence of tolerance in the Dutch Republic* (Leiden, 1997). Deze bundel, het hier besproken boek en andere recente studies maken duidelijk, dat woorden als tolerantie en verdraagsaamheid in vroeger tijden een telkens andere lading hadden. Wij hebben nog al te gemakkelijk de neiging onze opvattingen daarover te projecteren op het verleden, met als gevolg onverantwoorde generaliseringen.